

אליהו גד: ישראל מול „ישראל“ הרומית

בזמן האחרון שוב הופיעו בעתונות הישראלית ידיעות על האפשרות של החלפת יחסים בין ישראל לוותיקן. מותו של פיוס הי"ב, שמדיניותו כלפי ישראל נקבעה לפי עמדתו ביחס לבינאום ירושלים, ובחירתו של האפיפיור החדש, החשמן רונקאלי, הידוע בעומק הבנתו לבעיות היהדות; קבלת משלחת ישראלית על-ידי הוותיקן הן בהלוויית האפיפיור הן בטכסי ההכתרה; החלפת האיגרות בין מושלו החדש של הוותיקן לנשיא מדינת-ישראל; ולבסוף, הביקור ה„פרטי“ של פקיד בכיר ממשרד-החוץ הישראלי בקורייה הרומית — כל הדברים האלה פתחו פתח להשערות ולאמונה שסוף־סוף „זוו“ הדברים בין רומא וירושלים.

על־מנת להבהיר את המצב הזה ולמנוע אי־הבנה הרשו „חוגים מדיניים“ בירושלים לפרסם בעתונות הודעה מתונה בה נאמר כי אף שאין לצפות בעתיד הקרוב לכינון יחסים דיפלומטיים, הנה מעולם לא היו המגעים בין הוותיקן וישראל פוריים יותר.

לא מן הדין, אף לא כדאי יהיה, לבקש ידיעות נוספות בין ברומא בין בירושלים. שתקנותו המסורתית של הוותיקן במגע־ובמשא עם מדינות־חוץ ידועה היטב, ומידה שווה של שתקנות צריכה להיות תנאי מוקדם להצלחת כל משא־ומתן מצד ישראל עם הקורייה הרומית. אף־על־פי־כן הרי ידיעות שנתפרסמו בזמננו, הן בישראל הן בוותיקן, מאפשרות לאמוד במידה ידועה את גורמי־היסוד שסייעו עד כה לגשור, או להרחיב, את התהום בין שתי המדינות הריבוניות האלה.

אחרי החלטת האו"ם לכונון משטר בינלאומי בירושלים ובמקומות הקדושים — החלטה שהכסא הקדוש היה לו חלק בה במישרים — חזרה וניסתה ממשלת ישראל לקבוע מגע ישיר עם הקורייה הרומית ולזכות להכרה רשמית מצד הוותיקן.

כל הנסיונות האלה, שבוצעו בדרך גישושי־עקיפים מצד ידידים משותפים או בשליחות בלתי־אמצעית, דוגמת משלחת הרצוג־ורדי לרומא ב־1949 או ביקורו של מר שרת אצל האפיפיור ב־1952, דומה כי לא הביאו ליד שיפור רב ביחסים בין שתי המדינות.

עיקר הקושי בדרישות הישראליות כלפי הוותיקן מתבטא אולי בעובדה שמנסחיהן לא תמיד זכרו את העובדה שעילת־הווייתו של הוותיקן היא הדת הקתולית. ישראל יודעת כי הוותיקן הוא מדינה עצמאית וריבונית, שבמובנים רבים מעניק לה

העולם הקתולי אותו יחס של הוקרה נרגשת אשר לו זוכה ישראל מצד הפזורה היהודית. לפיכך היתה הסברה כי עלידי כינון יחסים תקינים עם רומא תזכה ישראל לקבלת־פנים נאה יותר בעולם הקתולי, לשתוף־פעולה הדוק יותר עם מפלגות קתוליות במערב־אירופה ולהכרה מצד מדינות קתוליות דוגמת ספרד, אירלנד ופורטוגל.

זאת ועוד, בשים לב למעמד־המיעוט של הנוצרים בעולם הערבי, היו אנשים בישראל שהשתעשעו בתקוה להקים במזרח התיכון חזית יהודית־נוצרית משותפת של עמי־מיעוטים כנגד הרוב הערבי־המוסלמי.

כל השיקולים האלה היו, והנב, שיקולים מדיניים טהורים שאין זיקתם מרובה לבעיות התיאולוגיות או הדתיות שבין היהודים והנוצרים. לאמיתו של דבר הונחו הבעיות האלו תמיד בתחום האמונה האישית, שמדינה חילונית, סוציאליסטית וציונית כמדינת־ישראל אינה יכולה להיכנס אליו ולהתערב בו; כתוצאה מכך הרי, בניגוד לתקוות הקודמות, לא הושגה שום התקדמות בשטח של יחסיו המדיניים עם רומא — אף כי הוכח בבירור שהעמדה המדינית השלילית של הוותיקן כלפי ישראל לא השפיעה כמעט כלל על יחסם של מדינות, מפלגות או אנשים קתוליים לישראל.

לעומת זאת, נצטמצמו דרישות הוותיקן כלפי ישראל בשני שטחים מוגדרים: הבטחת הגשמתה של החלטת האו"ם על בינאום ירושלים והמקומות הקדושים, והגנת העדה הקתולית בישראל.

ברי כי הקוריה הרומית לא היתה צריכה לשום יחסי־מישרים מיוחדים עם מדינת־ישראל כדי להשיג את מטרתה הראשונה. ודאי שההפך הוא האמת, אף כי אין למצוא כל ראייה לכך שמאמציה של הדיפלומטיה הוותיקנית לאחר כך לרכוש את שיתוף־הפעולה מצד הערבים היו פועל־יוצא מן הצורך להשיג תמיכה בינ־לאומית בשאלת ירושלים.

באשר לענין העיקרי השני, כלומר ההגנה על זכויות הקתולים בישראל, לא היה לוותיקן שוטט עם לכונן יחסים ישירים עם המדינה, שכן השלטונות הישראליים מלכתחילה יצאו מגדרם כדי למלא את דרישותיה של הכנסייה הקתולית בישראל מבלי לבקש כל תמורה על כך.

אכן, מאז ימי הצלבנים לא היה מעמדם של המוסדות הקתוליים בארץ הקדושה נאה יותר. ישראל השלימה עם כך שיחזיקו בזכויות „קפיטולאציות“ עתיקות שלא היתה מעלה כלל בחלומה לתתן למוסדות הדת היהודית, כדוגמת פטור מתשלומי מכס וכמה מסים והטלים. על אף אי־אלו התנגשויות קלות, היא נהנית מחופש גמור לפעולות תרבותיות, אוונגליות ודתיות. נעשה נסיון כן לתת פיצוי על הנזקים החמריים שנגרמו עקב מלחמת־1948, ובמובן ידוע יש עתה לכנסייה הקתולית בישראל מעמד של בכורה ביחס לשאר כיתות נוצריות, דבר שוודאי לא היה עולה על הדעת בימי התורכים או בימי הבריטים.

אין כל דופי בגירסה הישראלית שאין יתרונות פוליטיים צריכים לבוא כתמורה על חופש הדת. בעצם זוהי הדרך הנכונה היחידה לדמוקרטיה אמיתית. שנשבעה אמונים לעקרונותיה של מגילת האו"ם. עם זאת. אין לשכוח כי הוותיקן לא ציפה להתנהגות מעין זו. סובלנות היא יוצאת־דופן לא רק במזרח התיכון אלא גם למשל, באיטליה, שבה מתפרש חופש הדת אפילו כיום בצורה שאינה מניחה למיסיונר פרוטסטנטי להטיף מהוץ לכנסיה פרוטסטנטית ואין כוהן קתולי לשעבר רשאי ללמד בשום בית־ספר ובשום אוניברסיטה. לפיכך השאלה היחידה שצריך לשאול היא אם תמיד תבהירה ישראל, במגעה־ובמשאה עם השלטונות הקתוליים, כי המעמד שממנו נהנות הכנסיות הנוצריות בישראל נובע לא מאיזו חולשה מצד המדינה אלא מתוקף העקרונות הדמוקרטיים הישראליים. מכל־מקום ברור הדבר שהוותיקן קיבל בישראל כל מה שרצה בלא שיסוג אפילו שעל אחד מעמדותיו האנטי־ישראליות.

הכנסיה לא חזרה בה, בעצם, מעמדתה בשאלת ירושלים והמקומות הקדושים. היא לא עזרה לישראל לרפך את יחס ההסתייגות מצד איוו מדינה קתולית בלתי־ידידותית. היא לא סטתה מקו שיתוף־הפעולה עם הלאומנות הערבית, קו שקיבל אישור ברור בעמדתה של ההייררכיה הקתולית הן באלג'יריה הן בעת המהומות האחרונות בלבנון.

לפיכך אם חל שינוי ביחס, ואם היחסים בין רומא וירושלים טובים עתה משהיו אי־פעם, ברור כי יש לחפש את הטעמים לכך בכיוון שאיננו מדיני דווקא.

עמדתו התיאולוגית של הוותיקן כלפי ישראל אפשר לסכמה במשפט אחד: הכנסיה, שהיא בעיניה „ישראל האמיתית“, לעולם לא תכיר במדינת־ישראל שאיננה חלק מן הכנסיה. לשון אחרת, אם יכיר הוותיקן יום אחד במדינת־ישראל, הרי יעשה זאת משום שהגיע לכלל מסקנה שאין קשר בין ישראל „המדינה“ לישראל „עם הביבליה“.

אולי מוזר יהיה הדבר באוני אנשים הלמודים במושגים יהודיים ספציפיים, שהורגלו להכיר, מתוך אמונה, סבל ומסורת, את היחס העמוק ש„בין התורה לעם ישראל“. אך רושם אחר לגמרי יקבל אדם המסתכל במדינה היהודית מבחוץ.

אכן, נראה הדבר שמעולם לא היה בהיסטוריה ציבור אנשים יהודיים להלכה שהם פחות יהודים מצד ההלכה והמסורת הדתית מאוכלוסיה של מדינת־ישראל. מעולם לא היתה השפעתם של המוסדות הרבניים קטנה יותר ומעולם לא היו חשובים פחות בעיני הציבור, אם לא בעיני השלטון. מעולם לא היה ציבור בעל־הכרה ואידיאליסטי ביותר של אנשים ממוצא יהודי שרוי במצב של ריקנות מתכנים דתיים מסורתיים כמדינת־ישראל של ימינו.

דומה כי יותר ויותר משוכנע הוותיקן שישראל היא מדינה חילונית לאמיתה; ולא עוד אלא שהרעיונות שהונחו ביסודה, כמו גם גינוני־המסורת החיצוניים,

במרוצת הזמן לא יהיו חשובים הרבה לחברה של בני־אדם שבעיות אנושיות יומיומיות מאלצות אותם לבקש אותו יסוד טבעי של חיי ציבור שהוא הדת. לפיכך דומה כי בעיני הכנסיה של רומא לא די שאין ישראל נחשבת, בחשבון ארוך (וחשבונותיה של זו ידועים הם באריכותם...), מתחרה עם אותה, "ישראל" האחרת שהיא העדה הנוצרית, אלא שהיא נראית לה אפילו בחינת בעל־ברית, שהודות לחילוניותה תעזור לתנועה הדתית העתידה לבוא בהכרח, כביכול, כריאקציה על האתאיזם הנפוץ כל־כך בישראל כיום.

אך תהיה זו טעות גמורה לחשוב שהוותיקן ינסה לחולל בישראל תנועת התנצרות המונית על־ידי פעולה מיסיונרית. הוותיקן מאמין שכל הכרה דתית עמוקה צריכה לבוא מעצמה, משעה שיכירו הבריות בצורך בתוכן רוחני עמוק יותר.

חיבת הכנסיה לעשות הכנות לקראת היום ההוא, היום בו עתידים תושבי ישראל לנטות מאידיאולוגיה מדינית לאידיאולוגיה אנושית ודתית, אפשר שביום ההוא יחזרו הישראלים בהמונם לבתי־הכנסת. אך אפשר גם שיבקשו דבר אחר. ואם אז יחליטו קצין צה"ל, איש קיבוץ או פקיד־מדינה להמיר את "שמונה־עשרה" (אם ידעו תפילה זו מעודם) ב"פאטר נוסטר", הרי מנקודת־מבטה של הכנסיה הקתולית בישראל הכרח הוא שלא ייחשב צעד מעין זה "בגידה" לאומית. בעיה זו, שלפני עשר שנים אולי היתה נראית עיונית בלבד, היא כבר בעיה מעשית במקרים רבים בישראל כיום.

חיים כיום במדינה לפחות 5,000 נוצרים ממוצא יהודי הרואים עצמם כשר מבשרה של החברה הישראלית, ומסתבר שעם ההגירה ממזרח־אירופה יתוספו עליהם עוד. אף שמספר הישראלים הוותיקים שעברו לדת הנוצרית עודו קטן־ביחס הריהו גדל והולך, ואפשר ירבו אלה עוד יותר עם ירידתו הטבעית של המתח הלאומי בתוך המדינה פנימה ועם גידולה, הניכר עוד יותר, של הרגשת המועקה הרוחנית הקיימת בציבור הזה.

על אף כל השיקולים הפוליטיים ועל אף ידידותו לערבים, אין הוותיקן יכול להרשות לעצמו שמגמה מעין זו תסולף או תוכשל מחמת בעיה של נאמנות כפולה שתתעורר עקב העמדה השלילית שנוקט הכסא הקדוש ביחס לכמה בעיות מדיניות חשובות עד מאד בהן נתקלה מדינת ישראל בתקופת תקומתה. לפיכך הכרח שתשתנה עמדתו כלפי שראל ככל שיגבר ויוטעם האופי החילוני של מדינה זו.

אם מדינית היא הדרך העוברת מירושלים לרומא ואם דתית היא, מכל־מקום ראוי שיובן היטב בישראל שדרך זו עוברת בצלו של הצלב, כי יהיו אשר יהיו העקרונות והאינטרסים שמאחרי הדיאלוג בין מדינת ישראל לקנריה־המדינה של הוותיקן, אין זה יכול לדמות לדיאלוג בין ירושלים לראנגון הבודיסטית, למשל. ויהיו אשר יהיו תוצאותיו המעשיות, דיאלוג זה יעמיד כמבחן כביר את כוחה של הדמוקרטיה הישראלית, ואולי גם את מידת חיותה של הדת היהודית.